

RIHLE “Din ve Değişim” Ocak 2008

1. Ontolojik olarak 'Din' ve 'Fıkh'ı birbirinden ayrı telakki etmek doğru mudur? Doğruysa neden? Yanlışsa neden? Bu ayrımın 'Din-değişim' tartışması bağlamında yapılıyor olmasını nasıl değerlendirirsiniz?

Din ile fıkh birbirinden ayrı mütalaa edilemez. Her ne kadar fıkh, beşer iradesinin faaliyeti ile ortaya çıkmış bir saha olsa da, kaynakları olan âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler dinî materyaller olduğu için, fıkh da mecburî olarak dinîdir. Bu gayet basit bir istidlâl ve tabîî bir neticedir. Fıkh, dinin maksadlarının herkes tarafından kolayca tahakkuk ettirilmesine yarar. Fıkh, dinin bir vâsıtasıdır. Fıkhı dinden ayrı gören veya görmek isteyenlerin bu tavrı doğrusu kabul edilemez.

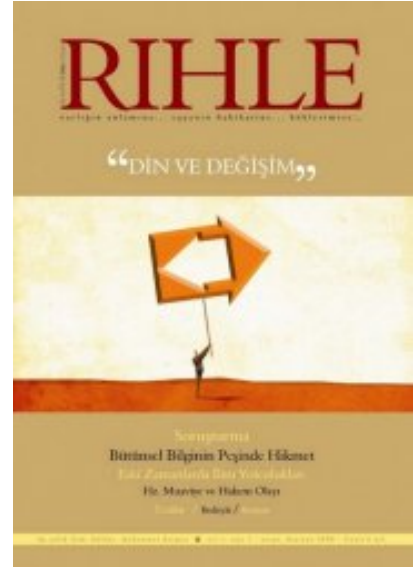
Din ile fıkh arasında eğer bir ayrılık olduğu kabul edilirse, ahkâmın değişmesi çok daha kolay bir vâkıa olarak ortaya çıkarılacak; bu da insanların din karşısında daha rahat ve serbest hareket etmesini temin edecektir. Bu maksadı anlamak zor değil. Hazret-i Peygamber, eshabı ve selef-i sâlihîn denilen övülmüş asırların âlimleri, fıkhı meydana getirirken din ile bir fark gözetmediler. Fıkh yoluyla ortaya konulmuş hükümlerin bertaraf edilmesini, dine karşı bir hareket olarak değerlendirdiler.

“Allah ve Peygamberi bir işe hüküm verdiği zaman inanan bir erkek ve kadına artık o işte kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur” (Ahzâb: 36); “(Ey Peygamber!) Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar” (Nisâ: 65) ve “Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse onlar kâfirlerin, zâlimlerin ve fâsıkların ta kendisidir” (Mâide 44-45-47) meâlindeki âyetler, fıkhın dinî menşesine işaret etmektedir.

Kütüb-i sittenin hemen hepsinde var: Hazret-i Peygamber, bir hadîsinde, "Ben ancak bir insanım. Bana ihtilâflılar gelir. Bunlardan biri, diğerine göre daha iknâ edici olur. Ben de ona göre hükmederim. Ben verdiğim bir hükümlerle bir kimseye hakikatte kardeşine ait bir şeyi verecek olsam, bu onun için ancak ateşten bir parçadır!" buyuruyor. Alacaklı alacağını mahkemede isbat edemese, suçlu delil yokluğundan beraat etse, bu alacak düşer mi, bu suç silinir mi? Hayır. Allah indinde devam eder. Fıkh dinden ayrı olsaydı. Düşmesi gerekirdi. Bunu teyid eden deliller pek çoktur.

2. Sizce illet esaslı ictihadla makasid/maslahat esaslı ictihad arasında işleyiş ve sonuca gidiş bakımından fark var mıdır; varsa nedir? Eğer aralarında bir fark olduğunu düşünüyorsanız aynı meseleyle ilgili olarak illet esaslı ictihad ile maslahat esaslı ictihad arasında varılan sonuç bakımından nasıl bir farklılık olur? Bu farklılığın epistemolojik izahı nedir?

Bir mesele hakkında nass (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf) varsa, bu onun illetidir. İctihad bu istikamette yapılır. Nass yok ise, maslahat/makâsîd (şâri'in, yani Allah ve Resûlünün maksadları) nazara alınarak icma' ve ictihad yapılır. Makâsîd şimdi ortaya çıkmış bir husus değildir. Eskiler makâsîd/maslahata değer veriyordu. Hakkında nass olmayan hususta şâri'in maksadları gözetilerek ictihad etmek demektir. İkisi arasında fark yoktur. İlet varsa, makâsîd nazara alınamaz. Çünkü illet, makâsîd ihâta eder. İlet yoksa makâsîdın/maslahatın devreye girmesi gayet tabîîdir. Bu da fetvânın nefsanî verilmediğini gösterir.

Meşhur misaldir: Seferde dört rek'atlık namazlar kasredilir (iki rek'at kılınır). İlleti âyet-i kerîme ve Hazret-i Peygamber'in tatbikatıdır. Bunun maksadı seferde meşakkattir. Meşakkat olmayan seferde namaz yine kasredilir. Bazen sefer hâricinde seferdekinden çok meşakkat olabiliyor. O zaman namaz kasredilmez.

Yine meselâ, bir gayrimenkul satıldığı zaman, bazı kimselerin öncelikle o gayrimenkulü satın alma hakları vardır. Buna şuf'a hakkı denir. Şuf'a hakkının tanınmasındaki hikmet, komşular veya ortaklar arasındaki zararı gidermektir. İllet bulunmadıkça hikmet bizâtihi hüküm tesisine esas olamaz. Meselâ, zarar (yani şuf'anın kabulündeki hikmet) bulunmasa da komşuluk veya ortaklık şuf'a hakkının varlığı için kâfidir.

Öte yandan makâsıd her zaman bilinmeyeceği gibi, bir şer'î hükümdeki maksadın tek bir tane olduğu da kesin bir şekilde iddia edilemez. Kur'an-ı kerîm'de kocası ölen kadınların dört ay on gün iddet bekleyeceği bildirilmiştir. Câriyeler iki ay beş gün bekleyecektir. Kocası ölen kadınlar gebe iseler iddetleri doğumla biter. Boşanmış kadınlar ise üç hayız müddeti bekler. Hayız görmüyorlarsa üç ay bekler. Hukukçular, iddetin hikmetini, kadının gebeliğinin ortaya çıkmasına ma'tuf olarak izah ederler. Ancak gebe kadınların iddeti doğumla bitse bile, dul ve boşanmış kadınların farklı iddet bekleyeceği Nass-ı Kur'an ile sâbittir. İddetin hikmeti sadece hâmileliğin anlaşılması olsaydı, Kur'an-ı kerîm dul ve boşanmış kadınlar için farklı iddet tayin etmezdi. Nitekim ilk âdetin görülmesi, gebeliğin bulunmadığının alâmetidir.

3. eş-Şâtıbî ve İbn Âşur'un sistematize ettiği makasıd/maslahat temelli Usul sistemi 'kolaylaştırılmış fıkıh' anlayışına zemin teşkil eder mi?

O kanaatte değilim. Şimdiki, gerekirse illeti bertaraf edip, makâsıdı ön planda tutmayı arzu ediyorlar. İllet, beşerin tesbit ettiği makâsıddan önce gelir. Makâsıdın tesbiti fevkalâde hassas bir meseledir. Suiistimale çok elverişlidir. Nitekim bunun misalleri tarihte görülmüştür. Tüff'yi hatırlayın. Bugün de tarihselciler var. Makâsıd, illetin önüne geçerse, din diye bir şey kalmaz. Din kokulu beşerî bir sistem mevzubahis olur.

Akıl, tek başına bu hükümlere ulaşamaz. Çünkü akıl mahlûktur ve ilahî âlemi anlamadaki gücü sınırlıdır. Aklın bu hükümleri bilmesi, ancak şer'î delillerle olur. Namaz niçin beş vakittir? Zekât niçin malın kırkta birinden verilir? Ölüm iddeti dört ay on gün iken; boşanma iddeti neden üç aydır? Bunların cevabını akıl yoluyla bulmak mümkün değildir. İslâm hukukunun kaynağı akıl olsaydı, ilahî bir hukuk sisteminden bahsetmek yersiz olurdu. Buna beşerî hukuk sistemi denirdi. Aklın, felsefenin ve tecrübî ilimlerin, İslâm hukuku naslarının mânâ ve hikmetlerinin anlaşılmasında yardımcı çoktur. Ancak Ehl-i sünnete göre akıl, bizâtihi hukukun kaynağı sayılmamaktadır. Modernistler bunu bildikleri için, ibâdet ve ukûbatı müstesna tutuyorlar. Bunların maksadı anlayamaz diyorlar. Din bir bütündür. Fıkıh bir bütündür. Tecezzi kabul etmez. İbâdetlerin de, ukûbatın da maksadı anlaşılabilir, fakat bu hükme esas teşkil etmez. Belki nassın daha iyi anlaşılmasına vesile olur.

4. eş-Şâtıbî'den çok daha önce –İmamu'l-Haremeyn, el-Gazzâlî gibi– ulema tarafından ifade edildiğini bildiğimiz makasıd/maslahat ilkesinin ve 'zaruriyyat-haciyyat-tahsiniyyat' taksiminin, genel olarak doğu İslam dünyasında makasıd/maslahat merkezli Usul sistemine vücut vermemiş olmasını nasıl açıklarsınız?

Maslahat/makâsıd tâbirini, daha çok Mâlikîler ön plana çıkarmışlardır. Örfü Medine halkının ameline inhisar ettirmişler; Irak fakihlerinin aksine, re'ye (kıyasa) sıkça başvurmakta çekingen davranmışlardır. Ama cevapsız meselelerle

karşılaştıkları zaman, makâsıdan azamî istifade etmek zorunda kalmışlardır. Bu sebeptendir ki sedd-i zerâyihi esas tutup, Hanefî ve Şâfîlerin aksine şer'î çarelere (hîle-i şer'iyyeye) cevaz vermemişlerdir. Bu da -şimdikilerin emelleri hilâfına- Mâlikî mezhebinin inkişafına mâni olmuştur. Mâlikî mezhebi basit çiftçilikle geçinen Medine-i münevvere ve Mağrib ahâlisinin mezhebi olarak kalmıştır.

Hanefîler zaten makâsıd/maslahatı istihsan içinde kullanıp, çoğu zaman kıyasın da önüne alıyorlardı. Âyet-i kerîme ve hadîsi şerîfleri tefsir ederken, maksadları da gözönünde tutuyorlardı. Hem nasrlara bağlılıkları, hem de makâsıd nazara almaları, hem Hanefî mezhebinin çok geliştirmiş, hem de geniş beldelerde yaşayan insanların problemlerini her zaman çözmeye elverişli olmuştur. Şâfîler, nasrların ibarelerine çok itibar ettiği için, kanaatimce makâsıd prensibi bunlarda çok fazla yer tutmamıştır.

Önceki usulcüler, yukarıda da ifade ettiğim gibi, muhtemelen makâsıd/maslahat esasının suiistimale elverişli olduğunu bildikleri için böyle davrandılar. Sedd-i zerâyihi prensibini nazara aldılar. İslâm hukukunda, kötülüğe giden yolların kapatılması esastır. Bu da makâsıdın sayılabilir.

5. Müctehidin maksadı, icthad yapma ve neticeye gidiş tarzı bakımından geçmişteki icthadlarla günümüzde yapılmak istenenler arasında sizce nasıl bir fark vardır?

Eskiler hakkın tecellisi, rabbin rızâsı, cemiyet nizâmının tesis ve muhafazasını ön planda tutuyorlardı. Bir meseleye hemen fetvâ vermektan, indî konuşmaktan çekiniyorlardı. Takvâyı esas alıyorlardı. "İyi bilmediğimiz bir hususa hemen cevap verirsek, hangi gök bizi gölgeler!" diyorlardı. "Sizin fetvâ vermeye cür'etli olanınız, ateşe atılmaya da cür'etli olanınızdır" hadîs-i şerîfindeki tehdidden korkuyorlardı. Bir mesele ile karşılaşıncı, mehzaları iyice araştırmadan, hâdiseyi çeşitli unsurlarıyla değerlendirmeden hüküm vermiyorlardı.

Şimdikiler din aleyhdarı cereyanlara karşı peşin bir kompleks sahibi. Bir kısmı ne yardan ne serden geçiyor hesabı dini bir tarafa bırakmıyor. Vicdanı buna müsaade etmiyor. Ama zamanın boyasıyla da boyanmak istiyor. Zamane gibi davranmak istiyor. Bunların vardıkları neticeler (icthad diyemem, zira icthad o kadar basit bir şey değil) de o kadar dinden uzak oluyor. Diğer bir kısım ise dinden haberi yok. Hatta suiniyetli. Dinin insanlar nezdindeki itibarını sarsmak, Hıristiyanlık gibi tamamen beşerî vasıflı bir din haline getirmek istiyorlar. Böylece dinin bilhassa ibâdet ve muamelat kısmı bertaraf edilerek, yalnızca ılımlı itikad ve ahlâk esasları muhafaza edilmek isteniyor. Usul-ı fıkhtan ve nusûs-ı şer'iyyeden haberi olanların zaten böyle bir teşebbüsü yok. Üstelik çoğu bu icthad furyasından dinin ve müslümanların zarar göreceğinden endişeli. İctihada tarafdâr olanların esaslı donanımı olduğundan, hatta hüsnüniyetlerinden doğrusu şüpheliyim.

Modernistler önce dördüncü hicrî asırdan sonra icthad kapısının kapatıldığını, bu sebeple müctehid yetişmediğini, eski ulemânın görüşlerine körükörüne bağlanıldığını; fikir hayatının donuklaştığını; binnetice İslâm dünyasının her bakımdan gerilediğini savundular. Buna bazılarını inandırmış olacaklar ki, şimdi makâsıd nazara alarak yeni icthadlar yapılmasını savunuyorlar. Halbuki ihtiyaç, hakkında icthad yapılmamış meselelerde olmalıydı. Ama şimdikiler bunları da bertaraf edip tamamen makâsıd kaynaklı yeni icthadlara tarafdârlar. Tekrar söylemek gerekir ki, makâsıd asla illetin önüne geçemez. İlet varsa, fetva verecek olanın eli kolu bağlıdır.

Önce gelen hukukçular, hukukunun esasını kurmuşlar; kıyâmete kadar doğacak meseleleri çözmeye yarayacak usûlleri koymuşlar; çeşitli fetvâlar vermişlerdir. Sonra gelen hukukçular da yeni ortaya çıkan müşahhas hâdiselere bu hükümleri tatbik etmişler; muhtelif fetvâlardan zamana, zemine ve müstefînin (fetvâ soranın) hâline

en uygun olan birisiyle meseleyi çözmüşlerdir ve çözebilirler. Hadîs-i şerîfde, "Ümmetimden hak üzere, doğru yolda olan âlimler, Kıyâmete kadar bulunacaktır!" buyruluyor.

Dolayısıyla kanaatimce bugün fıkı dinden ayrı mütâlaa etmek yanlış ve tehlikelidir. Makâsıdı nazara alarak meselelere çözüm getirmek iddiası da, abartılı ve o ölçüde de suistimale elverişli bir teşebbüstür.

www.ekrembugraekinci.com